ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО

Кафедра інформатики, кінезіології та кіберспорту

Свістельник І. Р.

ЛЕКЦІЯ № 3

Відкритий доступ до інформації

з навчальної дисципліни

„ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ”
галузь знань 24 „Сфера обслуговування”
спеціальність 241 „Готельно-ресторанна справа”
рівень вищої освіти – бакалавр
факультет туризму

ТЕМА. Відкритий доступ до інформації

План

1. Державні органи інформаційної діяльності України.
2. Відкритий доступ до інформації.
3. Електронна бібліотека (репозитарії, НРАТ) та журнали відкритого доступу.

Інформаційна діяльність є невід'ємною частиною всіх сфер суспільного життя. Вона має певну мету і завдання, для реалізації яких існують конкретні засоби, що сприяють отриманню необхідних результатів. У нашій державі існують спеціальні інформаційні установи, що складають систему інформаційного забезпечення користувачів документальною інформацією універсального, галузевого, проблемно-тематичного змісту. Створюються також умови для здобуття професійної освіти в цій галузі — підготовка фахівців для роботи в органах інформації. Водночас інформаційні структури формуються як органічні складові багатьох установ та організацій. Інформаційна діяльність охоплює всі галузі науки, освіти, виробництва, а також економіку, політику, культуру, техніку, галузь фізичної культури і спорту тощо.

Науково-інформаційна діяльність України реалізується завдяки двом процесам:

перший – створення нових знань із застосуванням спеціально опрацьованих інформаційних ресурсів;

другий – взаємодія отриманих нових знань чи інформаційних ресурсів з користувачем, перетворення інформаційних ресурсів в інформаційний продукт завдяки процесу аналітико-синтетичного опрацювання інформації та одержання нової інформації − інформації нового змісту, нового знання у формі інформаційного продукту або послуги.

У науково-інформаційній діяльності можна виокремити напрями, які забезпечують функціонування багатьох інформаційних установ: формування інформаційних ресурсів, інформаційне забезпечення користувачів, видавнича діяльність. Формування інформаційних ресурсів забезпечує підтримку бази даних науково-інформаційної діяльності. Під час підготовки інформаційного продукту виконується комплекс заходів з аналітико-синтетичного опрацювання інформації, створення інформаційно-пошукових систем, оновлення та актуалізації інформаційних ресурсів. Організаційним процесом доведення нової інформації до користувача є поширення досягнень науки.

Усі методи інформаційної діяльності ґрунтуються на використанні аналітико-синтетичного методу опрацювання першоджерел для отримання інформації, а також її класифікації, оцінки, аналізу та узагальнення. **Формами** аналітико-синтетичного опрацювання інформації **є анотування, реферування**,

методом – інформаційний **аналіз** та інформаційний **синтез**. Інформаційний аналіз передбачає змістове опрацювання інформації, а інформаційний синтез – процес узагальнення інформації, отриманої в результаті інформаційного аналізу. **Результати синтезу** можуть бути різними: бібліографічний опис, анотація, реферат, огляд.

У структурі інформаційної діяльності вагоме значення належить оглядово-аналітичній діяльності. Мета цього напряму – інформаційне забезпечення управлінських рішень і створення системи інформаційної підтримки базової діяльності користувачів інформації. Основним засобом виконання цих завдань є підготовка оглядової інформації, що дозволяє систематизовано та узагальнено оцінити стан певної галузі науки, техніки, виробництва, культури, освіти (досягнутий рівень, тенденції та перспективи розвитку, організаційно-економічну ситуацію тощо), галузі фізичної культури і спорту. Підготовка оглядової інформації ґрунтується на основних процесах опрацювання інформаційних джерел, головними серед яких є виокремлення і систематизація відомостей та кількісних даних, які характеризують різні аспекти стану розглянутого об'єкта; оцінка новизни, достовірності відібраних даних, їх доповнення та уточнення; логічне переосмислення отриманих даних з метою одержання нової інформації щодо стану певної галузі, визначення досягнутого рівня, тенденцій і перспектив розвитку.

Науково-інформаційна діяльність є ключовим напрямом інформаційної діяльності. Вона має свій предмет і методи дослідження, що відображено у Законі України „Про науково-технічну інформацію” (1993). Науково-інформаційна діяльність визначена у цьому Законі як „сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави у науково-технічній інформації, полягає в її збиранні, аналітико-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні”. *Об'єктом науково-інформаційної діяльності є наукова інформація,* яка відображає відомості про досягнення науки, техніки, виробництва, одержані в результаті науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності.

В Україні науково-інформаційна діяльність здійснюється загальнодержавними, галузевими, регіональними органами науково-технічної інформації та інформаційними службами в установах, організаціях, навчальних закладах тощо. Провідною науковою організацією у галузі інформаційної діяльності та видавничої справи є *Книжкова палата України* імені Івана Федорова.

Книжкова палата України імені Івана Федорова. Створена головою Ради Народних Міністрів Української Народної республіки В. Винниченком за поданням Міністра народної освіти УНР професора І. Огієнка 24 січня 1919 року. Організована для забезпечення інтересів держави у нарощенні інтелектуального потенціалу, сприяння розвитку національної культури, науки й освіти, книговидавничої та бібліографічної справи, комплектування й зберігання всієї друкованої продукції – документальної пам’яті України. Серед

її завдань – проведення наукознавчих, книгознавчих та бібліографічних досліджень; створення автоматизованої інформаційно-бібліографічної мережі України, баз даних бібліографічної та реферативної інформації; видання бібліографічних покажчиків, реферативних журналів, науково-аналітичних оглядів. Книжкова палата здійснює бібліографічну реєстрацію та централізовану каталогізацію всіх без винятку видів видань, вивчає книжковий ринок, аналізує тенденції розповсюдження видавничої продукції, комплектує і зберігає повний і недоторканний фонд Державного архіву друку, розробляє і здійснює контроль за дотриманням стандартів України суб'єктами видавничої справи тощо. Книжкова палата зберігає газети, журнали, плакати, книги та інші друковані матеріали, видані на території України, починаючи з 1917 року.

Виняток становлять лише інформаційні видання Західної України, яка була приєднана до України 1939 року, та інформаційні видання Автономної Республіки Крим (у складі України з 1954 року).

Важливою державною установою, що здійснює зберігання документів є **Державна служба архівів України**. Ця установа організує формування Національного архівного фонду, у т. ч. поповнення його документами історико-культурної спадщини України, здійснює контроль за збиранням на території старовинних архівних документів.

Ще однією важливою державною організацією, яка здійснює інформаційне, аналітичне, консультаційне та організаційне забезпечення наукової, виробничої, економічної діяльності та ведення баз даних, є *Український інститут науково-технічної експертизи та інформації* (УкрІНТЕІ).

Український інститут науково-технічної експертизи та інформації. УкрІНТЕІ створено з метою здійснення та наукового супроводу заходів з реалізації державної політики у сфері науково-технічної експертизи, науково-технічної інформації, інноваційної діяльності та трансферу технологій. Місія інституту полягає у забезпеченні наукового, науково-технічного та інноваційного розвитку шляхом експертної, інформаційної та консалтингової підтримки.

Напрями діяльності інституту є наступними:

- наукові дослідження та науково-технічні розробки;
- організація та проведення наукової та науково-технічної експертизи;
- збір, аналіз та поширення науково-технічної інформації;
- управління інтелектуальною власністю;
- супровід трансферу технологій;
- електронна бібліотека дисертацій;
- школа наукових стартапів;
- музей науки.

В УкрІНТЕІ функціонує власний інтернет-портал на базі потужного веб-сервера, що дозволяє максимально швидко отримувати нову інформацію в галузі науки, техніки та економіки, а також одночасно оперативно надавати на вітчизняний та зарубіжний ринки відомості щодо новітніх технологій, бізнес-проєктів тощо.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Заснована 1918 року. Здійснює комплексну аналітичну, прогностично-консультаційну роботу, покликану інформаційно забезпечувати процеси реформування українського суспільства і на базі документних матеріалів та електронних потоків інформації. Формує фонд документами, необхідними для інформаційного забезпечення користувачів, забезпечує збереження документальної спадщини України.

Для систематизації усіх документів, що продукують інформаційні установи розроблена **Універсальна десяткова класифікація**. УДК є міжнародною універсальною системою класифікації друкованих творів і документальних матеріалів, яка дає змогу докладно представити зміст джерел інформації і забезпечити їх оперативний пошук за допомогою індексів (цифр). Сформована вона за галузями знань, її використовують як у друкованих виданнях, так і в глобальних базах даних для чіткої класифікації інформації та швидкого її пошуку. УДК є інформаційно-пошуковою мовою, вона характеризує пошуковий документ і є кодовим позначенням об'єкта пошуку

Відкритий доступ до інформації

Однією з тенденцій сучасної наукової комунікації є міжнародний рух за відкритий доступ – рух за вільний та безперешкодний онлайн доступ до наукових та освітніх матеріалів. Передумовами виникнення руху за відкритий доступ стали зростання цін на наукові журнали та інтенсивний розвиток інформаційних технологій.

У 2002 р. було оприлюднено Будапештську ініціативу відкритого доступу (BOAI) з формулюванням поняття відкритого доступу: безкоштовний онлайн доступ до наукової інформації та літератури; вільне використання інформації для проведення наукових досліджень; дотримання авторських прав на наукову продукцію та дотримання прав по покликання та цитування інформації.

Сьогодні відкритий доступ реалізується двома шляхами: через архіви вільного доступу – **електронні репозитарії** та **журнали відкритого доступу**.

Електронні репозитарії, можливості їх використання

Електронні **репозитарії** – це архіви тривалого зберігання інформації, забезпечення відкритого доступу до результатів наукових досліджень. У репозитарії можуть зберігатися будь-які оцифровані об'єкти наукової, освітньої, культурної діяльності окремого дослідника, інституції чи галузі. Репозитарії, як правило, не мають жодних обмежень у доступі ні за часом, ні за категоріями користувачів, наприклад, лише для авторизованих користувачів.

Репозитарії поділяють на:

– ***інституційні*** – належать одній установі: університету, інституту, лабораторії, організації. Таких у світі найбільше – 3091. Серед відомих прикладів – Массачусетський технологічний інститут (DSpace@MIT), eScholarship від Університету Каліфорнії, UvA-DARE від Університету Амстердаму та інші;

тематичні – охоплюють окремі дисципліни або галузі знань. Наприклад, вже згадуваний ArXiv, CiteSeer, RePEc, Smithsonian NASA ADS, SSRN, PubMed Central (PMC) чи Europe PMC;

урядові – належать державним структурам, що забезпечують зберігання та організацію доступу до урядових документів, звітів). Наприклад, DAFWA Research Library;.

агрегаційні або міжінституційні – належать консорціуму університетів чи інститутів або окремому проекту. Наприклад, відомі Internet Archive [138], ZENODO, архів відкритого доступу від OpenAIRE, CERN. Останній, зокрема, пропонує безкоштовне надання DOI для депозитів та інші потрібні для дослідників сервіси.

Найчастіше репозитарії асоціюють з університетами та іншими науковими інституціями, а їх зміст – з науковими та навчальними документами (статтями, дисертаціями, тезами, навчальними матеріалами тощо). Як правило, такі репозитарії мультидисциплінарні, але вони також можуть бути зфокусовані лише на одному типі депозитів, наприклад, дисертації E-thesis – Electronic Publications at the University of Helsinki чи HEDI – Hellenic National Archive of Doctoral Dissertations.

Кожний репозитарій має власні політики щодо колекцій, менеджменту, доступу. Види документів, які зберігають у репозитаріях, залежать від місії та політики репозитарію (чи його інституції).

Основними постачальниками змісту репозитаріїв є дослідники і здобувачі вищої освіти. Репозитарії не виконують видавничої функції і не відповідають за експертну оцінку розміщених там робіт. Репозитарії не обмежені жодним доступом, часом та категоріями користувачів (наприклад, лише для авторизованих користувачів). Розміщують матеріали у форматах: Adobe PDF, Microsoft Powerpoint, Microsoft Excel, JPEG, GIF, MP3, AVI тощо.

Від 2017 року в Україні функціонує Національний репозитарій академічних текстів.

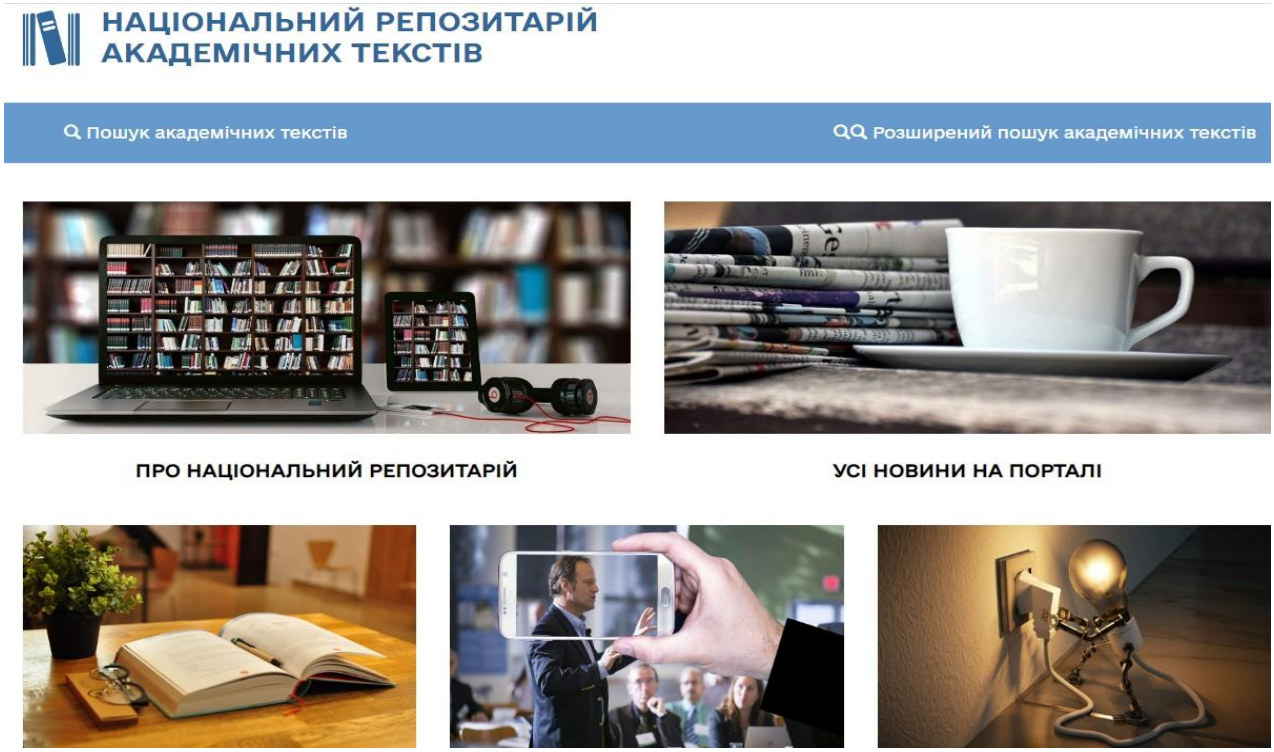

Національний репозитарій розміщує такі академічні тексти:

– дисертації на здобуття наукових ступенів та автореферати дисертацій;

– кваліфікаційні випускні роботи здобувачів вищої освіти;

– статті в наукових виданнях, у тому числі всі статті (сукупність статей), на підставі захисту яких присуджено науковий ступінь;

– монографії, у тому числі ті, на підставі захисту яких присуджено науковий ступінь;

– наукові видання;

– звіти у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

– депоновані наукові роботи;

– підручники, навчальні посібники та інші науково- та навчально-методичні праці;

– публікації, розміщені авторами на інтернет-платформах для обміну науковими публікаціями.

Національний репозитарій складається з центрального репозитарію, що підтримується розпорядником Національного репозитарію, і локальних репозитаріїв, що підтримуються інституціональними учасниками (освітніми чи науковими установами, що мають власні репозитарії).

До Національного репозитарію надходять усі академічні тексти незалежно від дати їх створення та оприлюднення у визначеному регламентом порядку. Розпорядник Національного репозитарію формує реєстр академічних текстів, який є відкритим та містить бібліографічні відомості про академічні тексти, що включені до центрального та локальних репозитаріїв, а також оприлюднені в електронній або паперовій формі.

Повна назва репозитарія англійською мовою – National Repository of Academic Texts (NRAT).

Структура:

Національний репозитарій надає відкритий доступ користувачам до інформації, що в ньому міститься, зокрема до реєстру академічних текстів, а також їх електронних версій та інших пов'язаних з ними даних, розміщених на умовах відкритого доступу, через офіційний веб-портал Національного репозитарію, що має доменне ім'я nrat.gov.ua.

✅ відвідувачі НРАТ на рівні із зареєстрованими користувачами можуть вільного та безоплатного переглядати та завантажувати електронні версії академічних текстів у будь-якому обсязі;

✅ тексти академічних текстів індексуються інтернет-пошуковиками, що полегшує пошук потрібної інформації;

✅ сервіси, які працюють з текстовими індексами, зокрема Unicheck, мають доступ до індексації академічних текстів НРАТ, що дозволяє на порядок підвищити ефективність автоматичних антиплагіатних перевірок;

✅ функціонує автоматизована передача матеріалів до репозитарію від закладів вищої освіти та наукових установ України.

Ресурси Національного репозитарію академічних текстів є допоміжним засобом **для перевірки академічних текстів на наявність збігів** текстових (літерних і цифрових символів) та графічних фрагментів і проведення **експертизи на плагіат** у тому числі – академічний.

Журнали відкритого доступу

Потреба в журналах відкритого доступу була зумовлена тим, що упродовж багатьох років основними утримувачами наукових журналів були

бібліотеки, які здійснювали передплату та надавали їх у користування лише тим, хто працював чи навчався в установі. Це були журнали закритого доступу. Саме установа чи освітній заклад здійснювали передплату таких видань, а отже фінансували їх друк. Але зростання цін на друковані журнали, неспроможність закладів вищої освіти та наукових установ передплачувати періодику у тій кількості, яка їм була необхідна, неоперативність журналів у надходженнях, а також активне упровадження в життя сучасних інформаційних технологій та використання мережі інтернет, яка надала можливість будь-якому користувачеві безоплатно та без обмежень щодо авторських прав і ліцензування читати, завантажувати, копіювати, розповсюджувати, друкувати, шукати чи через покликання отримувати повні тексти статей, зумовили студентів та науковці дедалі більше шукати інформацію саме в мережі інтернет, що й спричинило рух за відкритий доступ до наукових досліджень.

Сьогодні відкритий доступ функціонує за принципом покриття всіх коштів за рахунок автора або його установи та безкоштовного й безперешкодного онлайн доступу всіх охочих до потрібної інформації через інтернет (на відміну від друкованих моделей з передплатою, коли кошти покривалися тими, хто хоче отримати інформацію). Журнали створюють сайти з англомовним аналогом, публікують на власному сайті, у відкритому доступі статті, оплачені авторами чи установами, зберігають архіви цих статей, а отже є абсолютно відкритими для інформаційних потреб користувачів.

Відкритий доступ не є самвидавом чи публічним доменом. Він абсолютно сумісний з авторським правом, контролем якості через експертне оцінювання, фінансовими витратами і доходами (навіть прибутком), престижем, якістю, просуванням кар'єри, індексуванням й іншими функціями та допоміжними послугами, пов’язаними з науковою літературою, її розповсюдженням та зберіганням.

Ініціатори та прихильники відкритого доступу вважають, що ця модель надає переваги для всіх зацікавлених сторін: фінансуючим організаціям у вигляді послуг для суспільства та позитивної віддачі від інвестицій у дослідження; авторам – широке розповсюдження їх публікацій; читачам – безперешкодний доступ до першоджерел; видавцям та рецензентам – високу оцінку їхньої праці; бібліотекам – всебічно задовольняти різноманітні інформаційні запити користувачів; дослідницьким установам та інституціям – збільшувати їх видимість, зміцнюючи репутацію та престиж; невеликим видавництвам та науковим громадам – стратегічні перспективи для розвитку.

Однак така позитивна й очевидна ідея відкритого доступу до результатів наукових досліджень не здобула швидкої перемоги. Противниками руху є

комерційні видавництва, хоча й вони тепер змушені експериментувати, відкриваючи частину статей у комерційних журналах або навіть цілі журнали. Приклад тому – програма Springer Open чи Open Science від видавництва Elsevier.

Противниками руху є й частина науковців, які не підтримують ідею відкритого доступу до власних робіт в мережі інтернет, бо не зацікавлені у поширенні результатів дослідження у відкритому доступі, не бачать впливу на зростання цитувань або ж бояться, що статтю буде використано без покликань на її автора.

Далеко не всі університети світу беззаперечно сприймають ідею відкритого доступу. Багато з них підтримують її лише декларативно, не створюючи журналів відкритого доступу та репозитаріїв, незважаючи на те, що навіть оптимально забезпечена наукова бібліотека не може дозволити собі купити усі періодичні видання, запитувані викладачами та студентами.

Тим не менше, вже існує безліч доказів того, що наукові статті, заархівовані науковцями у відкритому доступі, цитують набагато частіше, ніж статті з друкованих журналів, а відтак такий різновид відкритого доступу робить дослідження набагато впливовішими.

До ресурсів відкритого доступу належать:

Directory of Open Access Journals (DOAJ) – каталог журналів відкритого доступу, що містить понад 10 тис. назв журналів. Система є відкритою для розміщення наукових періодичних видань, які відповідають опублікованим стандартам Будапештської ініціативи відкритого доступу.

До директорії входять:

E-Journals.org – база покликань на сайти електронних журналів світу з різних галузей знань.

Electronic Journals Library – колекція електронних академічних журналів. Нараховує понад 64 тис. назв, з них у вільному доступі – 29 тис.

Elsevier – журнали відкритого доступу від видавництва Elsevier.

BASE – система пошуку академічних ресурсів відкритого доступу (OAI-PMH), містить понад 53 млн документів з різної тематики, представлених в Інтернеті, що підтримується бібліотекою університету Білефельда.

Journals 4 Free – портал академічних журналів відкритого доступу (понад 7 тис. назв). Пошук можна здійснювати за категоріями, мовою чи присутністю в базах даних: Scopus, PubMed, ISI Master.

Journal TOCs Discovery Service – сервіс пошуку актуальної наукової інформації. Пошук здійснюється у назвах та змісті авторитетних наукових комерційних журналів та журналів вільного доступу (понад 15 тис. назв). Journal TOCs індексує статті одразу, як тільки вони з'являються в межі.

Журнали відкритого доступу (Open Access) мають декілька видів:

золотий доступ – статті, опубліковані в статусі „Open Access", є відкритими для кожного, хто користується інтернетом. Їх можна вільно використовувати з обов'язковим покликанням на автора. Статті, які публікуються у відкритому доступі, проходять всі редакційні етапи та обов'язкове рецензування;

зелений доступ – автор публікує статтю у виданні, а потім самостійно (депонує, самоархівує) розміщує її в репозитарії;

гібридний доступ – журнали надають доступ до статей через передплату чи оплату, яку сплачують автор чи спонсор досліджень;

бронзовий доступ – статті доступні на сайтах видань одразу після публікації, але вони не мають ліцензії на повторне користування;

алмазний чи платиновий доступ – автор і видавець нічого не сплачують за публікацію статті. Витрати за публікацію беруть на себе організації чи ЗВО (в межах існуючого бюджету).

З 1 січня 2021 року міжнародним консорціумом грантодавців та установ впроваджена ініціатива, що має на меті миттєвий доступ до результатів наукових досліджень кожному.

Переваги відкритого доступу

Більшість науковців можуть читати результати сучасних наукових досліджень. Таку змогу мають й ті, хто не зміг би отримати доступ до такої

інформації через високу передплату наукових журналів. Наукові дослідження й наукові ідеї розповсюджуються швидше, їх читає велика кількість осіб. Наукові дослідження у відкритому доступі сприяють перегляду значно більшої кількості публікацій та більшої кількості покликань на ці наукові дослідження. Відкритий доступ до інформації використовують не тільки науковці, а й студенти під час навчання, наприклад для написання рефератів, кваліфікованих робіт тощо.

Недоліки відкритого доступу

У таких галузях знань як медицина та економіка дослідників оцінюють за можливістю публікувати статті в журналах з високим коефіцієнтом впливовості, однак має пройти певний час, перш ніж ці статті набудуть чинника впливу на широку наукову спільноту. Кількість якісних журналів з відкритим доступом в галузях знань різна. Деякі галузі знань мають недостатню кількість журналів з відкритим доступом.

Чи можна надрукуватися безкоштовно в наукових журналах

Існує три бізнес моделі, одна з яких комбінація перших двох. **Традиційна (підписна**) модель – коли автор подає публікацію, вона проходить рецензування, редакційна колегія затверджує статтю і стаття публікується у журналі. Автор нічого не сплачує, бо читачі мають заплатити за можливість читати публікацію. Оплачується це або передплатою на видання науковцем, або установою, або купівлею доступу до повного тексту.

Модель відкритого доступу з'явилася нещодавно, початковий етап публікації той самий, що і в традиційній моделі: подання публікації, призначення рецензування, після ухвалення статті до друку автор має сплатити плату за публікацію. Стаття буде розміщена на сайті видання і будь-хто зможе її читати, завантажувати через інтернет. Грантодавці та установи, які фінансують науку стимулюють науковців друкуватися у відкритому доступі, бо саме вони оплачують можливість виконувати дослідження і відповідно надавати можливість іншим науковцям читати сучасні наукові дослідження безкоштовно.

Гібридна модель, на яку вже переходить частина журналів, передбачає, що автор подає статтю та чекає рецензування. Якщо автор має гранти, тоді сплачує за публікацію, а якщо грантів не має – друкується безкоштовно.

Список використаних джерел:

1. Український інститут інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uipv.org/ua/zagvid.html

2. Відкритий доступ до наукової інформації: хто, для чого і як [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kpi.ua/1634-2
3. Інформаційне суспільство як новий етап розвитку суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://naub.oa.edu.ua/2017/